

Валери Петров

За времето и вечността

Те били три сестри, но много различни: Времето непрекъснато раждало, а Вечността била безплодна; но когато някое от децата на Времето се оказвало много хубаво, Вечността го обиквала и осиновявала... Тази метафора от едно стихотворение на Самуил Маршак сякаш се отнася пряко до Шекспировите сонети, защото той е техен преводач и защото те наистина имат всички шансове да останат завинаги в паметта на човечеството – вече е общоприето мнението, че тази огърлица от лирични бисери представлява един от най-високите върхове в поезията на европейския Ренесанс.

Нека кажем нещо за нея и за времето, в което тя е била създадена.

Ренесансът се развива в английската поезия през втората половина на XVI в. Сонетът, в частност, родил се в Италия на Данте, Петрарка, Микеланджело и Тасо и присаден във Франция от Плеядата, начело с Ронсар, преживява на английския остров бурен разцвет в края на века, когато само през годините 1591–1597 били публикувани ни повече, ни по-малко 1200 сонета; с новия век, след Шекспировата поредица – а може би и благодарение на нея – сонетната форма, изглежда, изчерпала възможностите си и започнал спадът на модата. Главни предходници на Шекспир в полето на сонета са Томас Уайът и Хенри Съри, които въвели в Англия темите и формите на петраркистката поезия, първият лежал в Тауър на няколко пъти, вторият завършил живота си на дръвника; изящният Филип Сидни със своята сонетна поредица „Астрофел и Стела“; Едмънд Спенсър, автор, освен на известната поема „Кралицата на феите“, още и на сонетната сбирка „Аморети“.

Първо съобщение за сонетите на Шекспир, дошло до нас, е това на издателя Франсиз Мирз, който в един преглед на творби от своето време под наслов „Съкровищница на разума“ (1598) говори за „сладостните сонети на Шекспир“, които се четели в приятелски кръг. През следващата година (1599) в антологията „Влюбеният пилигрим“ са публикувани два Шекспирови сонета – № 138 и 144. Цели десет години по-късно издателят Томас Торп, навярно без съдействието и може би и без знанието на автора, публикува в отделна книжка „Сонетите на Шекспир, непечатани никога досега“ (1609). Това е изданието, чийто текст си остава меридавен и до ден днешен. Но кога са били създадени сонетите? По този въпрос има спорове, но сякаш надделява мнението, че времето на тяхното написване се движи в границите 1593–1599, т.е., че те са плод не на младия лирик, а на повече от 30-годишния – зрял за онова време – драматург, който вече се е готвел за своя „Хамлет“.

При това за Шекспир сонетите не са пръв опит в полето на

„чистата“ поезия. Преди тях – 1593 г. – е била издадена от лондонския печатар Фийлд неговата поема „Венера и Адонис“, заимстваща от Овидий мотива за чувствената любов на зрялата богиня към красивия, но хладен към нея младеж. Тази поема имала голям успех – тя претърпяла до 1636 г. цели 13 издания и макар да не била откритие на жанра, била имитирана от мнозина Шекспирови съвременници. Сам Шекспир през следващата година издал втора подобна поема – „Озлочестяването на Лукреция“ със сюжет от легендарната история на Рим, но тя, изглежда, не е имала успеха на първата му творба.

Любопитно е, че днешното признание на сонетите съвсем не се е утвърдило изведнъж. Актьорите Хеминдж и Кондел, приятели на Шекспир, например не ги включват в своето посмъртно издание „in folio“ на неговите творби (1623), а в 1640-а поетът Джон Бенсън, издавайки ги, си позволява да ги подрежда посвоему и да заменя навсякъде в тях скандалното „той“ за обекта на нежното чувство с моралното „тя“ (но за това ще стане дума по-нататък). Изобщо „Сонетите“ изпускат момента си – те се оказват твърде ренесансово ясни, когато вече вкусовете в Англия били завладени от „метафизическата“ усложненост на Джон Дън, в когото днешната модерна поезия вижда свой предходник; а по-късно пък ги засенчва в родината им класицизмът, внесен от Франция. „Не препечатваме сонетите и другите поеми на Шекспир – пише в края на XVIII в. един от най-добрите негови познавачи, – защото и най-строгийт указ на Парламента не би могъл да предразположи читателите в тяхна полза.“ Как често иронията на критиците се обръща срещу самите тях! Само няколко години по-късно вълната на немския романтизъм, написал върху знамето си името „Шекспир“, ще залее упорстващата родина на поета и ще я накара да го оцени поновому. Сега и Колридж, и Кийтс, и цялата Езерна школа ще говорят със суперлативи за него и от тях ще тръгне невероятно обширна възхваляваща литература за същите тези стихове, които дори Парламентът не можел да защити.

Няколко думи във връзка с текста. С три изключения 154-те сонета на сборката спазват формата на така наречения английски сонет, по-лека за стихотвореца от тази на италианския. Тя се състои от три четиристишия – обикновено в петостъпен ямб – без римовна зависимост помежду си и с един римуван куплет накрая, синтезиращ основната идея на сонета. Кой и защо е подредил сонетите по начина, който знаем от изданието на Торп, не е ясно – правени са много опити да се подредят те другояче, но от тези опити, изглежда, не се е получило нищо добро. Тъй както са подредени в това „пиратско“ издание, сонетите образуват три

групи от гледна точка на съдържанието и на адресатите: първите 126 са адресирани към един млад Приятел; в следващите 26 се появява нов образ – Смуглата дама. Последните 2 перифразират една и съща тема, свързана с някакъв лековит извор. За реалните личности, стоящи зад героите на сонетите, има много предположения и нищо сигурно. Преди всичко дали Аз-ът на сонетите е самият Шекспир или някакъв откъснат от него лиричен герой и ако първото предположение е вярно, дали поредицата отразява реално лично преживяване на поета? Почвата тук е не-сигурна. Кой би могъл да бъде Приятелят? Най-напред не е изключено много сонети от първата група да се отнасят не до мъж, а до жена (и дори до различни жени или мъже) – в английския език двата рода не са тъй ясно изразени, както в нашия, и мнението, че повечето от сонетите са обикновена любовна лирика, е преобладавало до края на XVIII в. И все пак Приятелят е налице в поредицата. Кой може да е той? Най-вероятните кандидати са двама: Хенри Ризли (Henry Wriothesley), граф Саутхамптън, на когото Шекспир е посветил двете си поеми; и Уилям Хърбърт (William Herbert), граф Пембрук, комуто споменатите Хеминдж и Кондел посвещават своето издание на Шекспировите творби. Тези предположения са свързани с факта, че изданието на Торп е посветено „на единствения породител на следващите сонети, мистър W. H.“, но това „мистър“ не подхожда за графове, а и посвещението е подписано с инициалите не на Шекспир, а на издателя, така че не е изключено въпросният W. H. да е „породил“ само издаването на книгата... За първообраз на Смуглата дама пък се сочи любовницата на Пембрук, Мери Фитън, но и това не е сигурно. Колкото до прототипа на едно четвърто лице – Поетът съперник, което се мярка в няколко сонета, тук всеки по-голям Шекспиров съвременник се оказва възможен – Кристофър Марлоу, Джордж Чапмън, Джон Дън...

Какви са основните теми и отношения между тези действащи лица? Едно първо, доминиращо отношение, е това между Аз-а и по-младия, явно по-високопоставен Приятел. Това отношение може би ще шокира някои читатели, но те трябва да имат предвид тогавашния култ на мъжката дружба между младите хуманисти от горните слоеве на обществото, тяхната гореща възторженост и традициите на ренесансовия платонизъм, който е поставял духовната връзка между представители на един и същ или различен пол над биологичната любов между мъжа и жената, придавайки на тази връзка цялата пълнота на любовните преживявания. И нещо повече: в това течение, идещо от Италия, след сонетите на Петрарка, посветени на безплътната му Лаура, култът на платоничната

любов слива естетическия и етическия принцип в един върховен стремеж към божествената душа; тук любовното чувство отрича плътската си съставка, за да се пречисти и сублимира, и в този стремеж мъжът като обект на поетовото чувство има предимство пред жената, чиято хубост не е тъй чиста, будейки у мъжа плътски желания... Върху този културен фон българският читател трябва да прибави и обстоятелството, че английският език има само една дума – love – за нашите „любов“ и „обич“...

И така в първата част на поредицата отношението между двамата приятели се развива безбурно, хармонично: началните 17 сонета, варианти на една и съща, сякаш зададена тема, дори съветват Приятеля да се задоми, за да се сдобие с наследник. Но по-нататък сред стиховете, утвърждаващи силата и трайността на чувствата у пишещия и възхваляващи по традиция външните и вътрешните качества на Приятеля, започват да се обаждат дисхармонични нотки – нови чувства завладяват душата на лиричния герой: изблици на ревност, мъки от временната раздяла, упори, подозрения, моменти на разкаяние от собствената измяна, страхове от нетрайността на връзката, сблъсъци с общоприетия морал, протест срещу несправедливостта на обществото, предчувствия за края и т.н... Тонът на сонетите се изменя още по-силно, когато в тях се намесва едно второ отношение: леките странични флиртове, които се забелязват тук-таме в началото, са изместени от бурното увлечение на героя по споменатата, изглежда, не особено красива, но от това не помалко капризна brunetka, чиято власт Аз-ът на сонетите не може да отхвърли. Хармонията изчезва напълно, прогонена от остър драматизъм. В сложния триъгълник между Първото лице, Приятеля и очевидно споделяната от двамата Смугла дама не остава и помен от спокойствието на първите сонети – страданието излиза на преден план... Преплетени с тези чувства, се развиват и успоредни теми, между които е главна тази за ефимерността на всичко и за изкуството – това на автора в частност! – единствен победител над времето.

Тази структура на Шекспировия сонетен сборник е близка до италианската традиция, при която красотата на младия приятел е била удобна тема за дворцовите поети, зависими от знатния и щедър покровител. Характерно за тях е и това, че те често завършват сонетните си нанизии с покаяния на автора, който се е поддал на женските съблазни и жестоко е пострадал в резултат на това – нещо, което всъщност е налице и в Шекспировата поредица. Но възможно ли е все пак тя да е плод само на културните условности на времето? Едва ли ще е така. Макар да

познаваме способността на великия драматург да се превъплъщава в своите герои, не можем да допуснем, че облечено в условностите и може би хипертрофирано от тях, в основата на поредицата не се крие едно реално преживяване.

Но в какво се състои главната ценност на „Сонетите“? За да я осъзнаем напълно, трябва преди всичко – както при всеки литературен факт, който отстои от нас на векове – да си дадем сметка колко идеи, чувства, изразни средства на тази лирична поредица, които са сега за нас разбираеми от само себе си, „обща места“, дори баналности, всеизвестни похвати са били навремето пробиви в стария начин на мислене и възприемане на света, нови оттенъци на чувствата, смели открития на художествени средства. Свързването на психичния живот например с механиката на Вселената, на душевния пейзаж с обективната природа – всички тези неща са Ренесанс. Те могат да ни изглеждат сега поетически условности, но са станали такива впоследствие, докато у Шекспир са израз на едно рязко отхвърляне на аристотелизма. Човекът се слива с Природата в нещо като биполярна Вселена. Той, в разрез с догмите на средновековното християнство, се оказва венец на всичко съществуващо, като от своя страна достига апогея си в Любовта, която го пречиства от покварата на света. Тя – Любовта – е зенитът на Човека-Слънце. И многозначителен факт: в нито един сонет не се говори за Божественото начало. Най-много се споменава Фортуна, и то без особено уважение – повече като Случайност, отколкото като Фатум. Всемогъщо изглежда само Времето, но и над него има нещо по-силно и това нещо е Изкуството. Изкуството пък е дело човешко и следователно Човекът – макар крехък, бързо вехнеш като цветята и смесващ се накрая с пръстта – тържествува и над Времето. И безсмъртието му се оказва не трансцендентално, не в небесата: при все че в сонетите се говори за рая и ада, те всъщност се споменават някак си по инерция и понякога в хумористичен тон (№ 144), а истинското безсмъртие се постига според Шекспир по два пътя: единият е този на естественото, сега бихме го нарекли биологично, възпроизвеждане, а другият, както се каза, е на изкуството, което увековечава човешкия образ. Разбира се, и двата пътя са несъвършени – първият не спасява индивида, а вторият го запечатва само като художествено отражение. Но къде е дошло безсмъртието на „индивидуалната“ душа? Тази „модерност“ дори подвежда и ни кара да се учудваме, когато в други моменти усещаме, че Шекспир е все пак син на епохата си.

Изкуството – както споменахме – е една друга тема на сонетите. Често Шекспир скромничи, казва, че поезията създавала несъвършени

копия на природната красота, нарича стиха си „недодялан“, а себе си „неграмотен псалт“ в сравнение с по-изисканите свои братя по перо, но това самоподценяване е неискрено – то влиза в явно противоречие с много по-честото хорациевско твърдение, че това, което авторът създава, е вечно, способно да надживее най-трайните паметници. А защо неговото изкуство е такова? Защото е просто, искрено и безискуствено – твърди на много места Шекспир, – защото, правдиво, вярно на модела и на себе си, не се приспособява към нетрайните моди, защото е близко до Природата. Последната от своя страна все пак си остава по-богата от всяко изкуство и затова изкуството е толкова по-високо, колкото повече се е приближило до нея. Така кръгът „Природа – Човек – Изкуство“ се затваря.

И наистина, ако подирим главното качество на Шекспировото изкуство, така както то се е проявило в сонетите, това качество ще се окаже именно правдивостта му, близостта му до природата и живота. Колко живот диша в тези сонети, колко пластично нарисувани пейзажи – сякаш се вглеждаш в подробностите от фона на италиански ренесансов портрет! И как вярно са предадени картините на годишните времена: пролетта, през която дори мрачният Сатурн се смее и танцува (№ 98); зимата със смразената гола гора (№ 5); есента със заскреженото сено, което друса в колата брадата си като мъртвец в катафалка (№ 12); какво богатство на багри, сякаш слушаш прочутите концерти на Вивалди! И колко сочен бит гъмжи в сонетите, колко реалии: коне, шпори, подробности от тоалета, лечебни средства, юридически термини, търговски детайли – всичко това изпълва тези уж само любовни стихове! Сред тях намират място дори пълни с хумор сцени, като тази със стопанката, погнала кокошката си!... Разбира се, както във всяка стихосбирка, така и тук не всички сонети са на еднаква висота, а има сред тях и някои явни несполуки (и те са винаги там, където великият автор – да, и той! – е платил данък на модата); но това са отделни случаи. По правило Шекспир следва своята линия, с която се противопоставя на по-изкушените в галантното писане свои събратя; макар че в тази му полемика с тях не може да се разбере къде свършва естетическата позиция, къде започва съперничеството за благосклонността на Приятеля...

И все пак главното, в което проличава гениалният писател, е не толкова рисуването на природата и бита, колкото проникването в човека, разкриването на човешката душевност. „Най е труден стръмний път/от сърцето до перото“ – пише един немски поет, преведен от Пенчо Славейков. Трудностите по този път са пак в съблазните на модните

„красивости“. Тях именно Шекспир с лекота преодолява, за да стигне до своето сърце и да го разкрие на нашето. И странен парадокс: в много сонети авторът твърди, че сам щял да умре и изчезне безследно, докато Приятелят му щял да остане в неговите стихове неуязвим за времето и жив за потомците. Може би си е вярвал, може би е следвал литературната конвенция, но какво се е получило? И Приятелят, и Смуглата дама, и Поетът съперник, макар да узнаваме доста неща за тях, си остават за нас очертани само в общи линии и за вътрешния им живот узнаваме твърде малко, а виж, пишещият, споменът за когото щял да трае колкото камбанния звън на неговото погребение, се явява пред нас три века по-късно, жив, релефен, пулсиращ, с всичките си мисли, чувства, настроения, с цялата си душевност! И колко точен, тънък, оттенъчен е този самоанализ, и колко е той не сухо-аналитичен, а топъл, противоречив, започващ е едно утвърждение, самоотричащ се след миг, твърдящ след още миг нещо трето... Спомена се, че Шекспир влиза в борба с модните похвати на своето време, но той често постига и победите си с помощта на тези похвати. Той наистина е „сладостен“ и вгледаме ли се внимателно в образите му, вслушаме ли се в музиката на словата му, ние оставаме очаровани, като на днешното състезание по фигурно пързаляме, от точността, изяществото и поезията, които са влети в старата „задължителна програма“ на сонетната форма; но вникнем ли по-внимателно в текста, забелязваме, че всички тези тропи – каламбури, полисемии, сравнения, метафори, анафори, оксиморони и т.н. – са в повечето случаи, да, игра на изисканости, но същевременно и средства, чрез които майсторски е постигнато изразяването на душевни състояния и движения в най-тънката възможна нюансировка. „Шекспир – и няма край!“ – както е казал Гьоте, един друг „безкраен“ поет.

И накрая две думи за проблемите при превода. Споменатата вече разлика в граматиката на двата езика прави тъй, че преводачът трябва да определя категорично пола на адресата в много случаи, в които оригиналът оставя на читателя да реши този въпрос за себе си. Друго – и по-важно – е постоянното оплакване на преводачите от английски: този език е много по-„сгъстен“ от нашия и вече само по тази причина 10-те или 11-те срички на стиха могат да поберат в оригинала много повече не само информация, но и поезия... В резултат не малко от бароковото богатство, от тънкостите на изразите, от прецизността на мислите неизбежно се губи. Финалът на № 87 казва по смисъл: „Насън се виждах крал, събудих се – нищо подобно!“ Как това да бъде предадено на български тъй живо и просто, както е в оригинала? Сякаш стихът се отнася

за самия преводач: бленувал е, че ще преведе всичко „по кралски“, но се събужда – no such matter! И все пак това е Шекспир и нещо от хубостта на поезията му ще е останало. Тук пишещият разчита и на читателя; за това и завършва с чудесния надпис на Пол Валери, издълбан върху фасадата на една прочута парижка изложбена сграда, който казваше приблизително следното: „От теб зависи дали ще мълча, или ще говоря. Приятелю, не влизай без желание!“

В. П.

КРАЙ

© Валери Петров

Сканиране, разпознаване и редакция: Alegria, 2009

Издание:

Уилям Шекспир. Сонети

Издателство „Захарий Стоянов“, София, 1999

Художник: Петър Добрев

Коректор: Соня Илиева

ISBN 954-739-058-9

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/11152>]